

Ірина Іваненко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛОГОПЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Іваненко І., 2008

У статті зроблено огляд наявних джерел кодифікації української логопедичної термінології. З'ясовано, що спеціальних лексикографічних видань, присвячених ЛТ, в Україні немає. Вона зафіксована в контексті терміносистем корекційної педагогіки, спеціальної психології. Виявлено й описано особливості фіксації логопедичних термінів у загальномовних словниках. Означено етапи подальшого вивчення стану кодифікації української ЛТ.

The article deals with the sources of codification of Ukrainian terminology used in speech therapy. The analysis of scientific literature shows that there are no special publications in lexicography devoted to this kind of terminology in Ukraine. It is fixed in the context of correction pedagogy terminological system and special psychology Ukrainian Terminology Used in Speech Therapy: Problems of Codification.

The stages of problem further investigation as well as peculiarities of the terminology fixation in the different dictionaries are shown and described in the article.

Про сформованість, виструнченість, функціональну* спроможність термінології свідчить стан її кодифікації. Не дивно, що галузеві фахівці й лінгвісти сьогодні все частіше контактують, шукаючи взаємовигідного співробітництва, а «сучасний етап розвитку термінознавства характеризується тим, що основним напрямком роботи в цій галузі є практичний аспект удосконалення термінології» [1, с. 262]. Адже саме розробленість нормативного фіксування одиниць фахової мови, з одного боку, декларує високий рівень розвитку тієї чи тієї галузі, з іншого – є підґрунтям її подальшої практичної й теоретичної розбудови. Особливо це актуально, коли йдеться про такі важливі сфери професійної діяльності, що якнайтісніше пов'язані з корекцією порушень фізичного чи психічного розвитку людини – це медицина, психологія, спеціальна педагогіка, зокрема логопедія.

Логопедія – це галузь корекційної педагогіки, що вивчає природу, механізми, симптоматику, перебіг, структуру і прояви порушень мовлення в дітей та дорослих, розробляє принципи й методи запобігання й виправлення мовленнєвих вад, таких, наприклад, як спотворення чи змішування звуків мови (*дислалія*), порушення імпресивного чи експресивного мовлення (*аграматизм*), повну або часткову втрату мовлення внаслідок локальних уражень головного мозку (*афазія*) тощо. Беручи початки ще з XVII ст., логопедія сформувалася як самостійна наука (переважно методичного спрямування) у другій половині XIX ст., а з 30-х рр. XX ст., у зв'язку з поглибленням уявлень щодо природи мовленнєвої діяльності, набула розвитку як педагогічна наука [2, с. 203, 204].

В Україні розвиток логопедії (починаючи з середини XX ст.), як і її терміноапарат, супроводжувався значним впливом історико-політичних чинників. Як позитивних, так і негативних наслідків такого процесу не уникла, певно, жодна вітчизняна професійна галузь. Тому закономірним є те, що тільки наприкінці XX ст. і практична, і теоретична, й освітня робота у сфері корекції мовленнєвих порушень остаточно виформувалася як українськомовна. Це, однак, зіткнуло практиків і

* функційну – ред.

науковців у галузі корекційної педагогіки, зокрема логопедії, з низкою проблем, серед яких, окрім суто лінгвальних, – питання перекладу термінів (*недорозвитие – недорозвиток / недорозвинення*), адаптації запозичень, правопису (*дисорфографія / дизорфографія*), акцентуації (*логопедія і логопедія*), питання синонімії (*заїкання = заїкування = заїкуватість = затинання; вади = порушення = недоліки*), багатозначності, паронімії тощо. Є багато екстралінгвальних, так би мовити, питань політкоректності, деонтології у використанні того чи іншого терміна (*аномальні діти / діти з особливими потребами; логопат / дитина з порушенням мовлення*). Отже, звернення до проблеми кодифікації, нормалізації української логопедичної термінології (далі – ЛТ) ЛТ сьогодні надзвичайно **актуальне**.

Дотепер не було ґрунтовних спроб уніфікувати українську ЛТ ні в лінгвістичному, ні в галузевому аспекті, за винятком фіксації окремих термінів у загальномовних словниках, загальнотематичних енциклопедіях, галузевих довідкових виданнях зі спеціальної педагогіки, психології тощо. Загалом лінгвістичні розвідки в галузі логопедії представлені одиничними публікаціями [3], тимчасом як терміносистеми інших галузей – економічної, юридичної, технічної тощо (див. напр., <http://info.srochno.ua/ukr/professions/>) репрезентовані у фундаментальних лінгвістичних, зокрема лексикографічних доробках [1; 4]. Першою в Україні розвідкою щодо індексації логопедичних термінів є стаття В. Тищенко, Р. Лалаєвої та Ю. Сурованець [5], де логопедичні терміни української, російської та польської мов проаналізовано у плані вироблення зразків міжнародної уніфікації.

Пропоноване дослідження стану кодифікації української ЛТ є **новим**, оскільки для вироблення стратегії впровадження названої терміносистеми необхідно **здійснити огляд** наявних джерел кодифікації ЛТ (у зв'язку зі значним впливом російської наукової думки на формування української ЛТ, насамперед до 90-х рр. ХХ ст., не можна уникнути аналізу російськомовних джерел, зокрема вітчизняних), виявити й описати особливості фіксації логопедичних термінів у них. Досі таких досліджень не проводилось.

У загальноповживаному розумінні *кодифікація* – це зведення в єдине ціле (у кодекс) різних правових законів, постанов тощо, а *уніфікація* – зведення чого-небудь до єдиної форми, системи, єдиних нормативів. У лінгвістичному розумінні *кодифікація норми* – це систематизація мовних явищ у словниках, граматиках, довідниках із культури мови, які орієнтують мовця на взірцеву літературну мову, дотримання установленої норми [6]. Огляд наявного матеріалу виявив, що в Україні ЛТ зафіксовано у таких джерелах:

а) документація:

– нормативні акти, які регулюють діяльність логопеда: *Модельний закон про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту); Про встановлення строку навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку»* тощо [ЗУ];

– документи, які веде логопед: *перспективний план корекційно-відновлювальної роботи, картка мовного розвитку на кожну дитину, індивідуальна картка розвитку дитини, книга аналізу результативності індивідуальної корекційної роботи з дітьми, книга взаємозв'язку між дефектологом і вихователем* [ЗУ] та ін.;

б) посібники для навчальних закладів та науково-популярні логопедичні видання для батьків дітей з порушеннями мовлення: *Формування у дитини функції розуміння мовлення, тобто встановлення зв'язків між словами і предметами .. починається досить рано* [ДКМР, с. 100]; *Гра є .. ефективним засобом організації розвивального середовища для малюків із мовленнєвою патологією* [ДКМР, с. 160]; *Під'язикова судомо характеризується опусканням нижньої щелепи і відкриванням ротової порожнини* [3, с. 20]; *У другій частині логопедичної роботи закріплюються навички злитного мовлення до його автоматизації* [3, с. 45] та ін.;

в) наукові праці (монографії, статті) з логопедії: *Термін «дислалія» був введений у 1827 році професором Вільнюського університету І. Франком* [ТПСЛ, с. 25]; *У дітей повинні бути сформовані усі операції та дії з мовними знаками, тобто: фонологічні узагальнення, що забезпечують уміння*

зауважувати фонетичні чергування у словах... [ТПСЛ, с. 24]; Вивчення стану розвитку лексико-граматичної сторони мовлення ... містить такі проби ... [ТПСЛ, с. 127] та ін.;

г) словники: загальномовні та галузеві (разом з покажчиками при посібниках).

Для порівняння кодифікації в загальномовних словниках ми обрали кілька однокомпонентних логопедичних термінів на позначення основних понять логопедії: *логопедія* (наука про порушення мовлення та їх корекцію), *логопед* (фахівець із логопедії), *логопат* (виходить з ужитку) (особа з порушеннями мовлення), *логопатія* = *логопатологія* (розлад мовлення), *дисфонія*, *афонія*, *брадилалія* = *брадифразія*, *тахілалія* = *тахіфразія*, *заїкання* // *логоневроз*, *недорікуватість* (виходить з ужитку) // *дислалія* / *дизартрія* / *ринолалія* = *гугнявість* (виходить з ужитку), *алалія* = *дисфазія* (заст.) = *слухонімота* (заст.), *афазія* = *розпад мовлення* (заст.), *дислексія*, *дисграфія* (види порушення мовлення з погляду клініко-педагогічної класифікації за Л. С. Волковою [7]); знак // вживаємо для позначення родо-видових відношень, знак = означає синонімію, знак / означає суміжність понять за тією самою класифікацією. Некоректні, на наш погляд, тлумачення чи їхні частини ми виділили грубим шрифтом, у квадратних дужках наводимо точніші варіанти тлумачень [згідно з СП, ПДЛ].

Термін	Орф	ВТСУМ	РУС	ОП
1	2	3	4	5
<i>логопедія</i>	<i>логопедія</i>	ЛОГОПЕДІЯ, -ї, ж. Наука, що вивчає недоліки вимови [порушення мовлення], а також розробляє методи і вправи для запобігання та лікування [корекції] їх.	<i>логопедія</i> – <i>логопедія</i> , <i>мед.</i>	<i>логопедія</i>
<i>логопед</i>	<i>логопед</i>	ЛОГОПЕД, -а, ч. Фахівець із логопедії.	<i>логопед</i> – <i>логопед</i> , <i>мед.</i>	<i>логопед</i>
<i>логопат</i>	<i>логопат</i>	ЛОГОПАТ, -а, ч. Людина, що хворіє на логопатію [має порушення мовлення].	<i>логопат</i> – <i>логопат</i> , <i>мед.</i>	<i>логопат</i>
<i>логопатія</i> = <i>логопатологія</i>	<i>логопатія</i> <i>логопатологія</i> ,	ЛОГОПАТІЯ, -ї, ж. Розлад мови [мовлення] (заїкання, гаркавість, шепелявість і т. ін.). ЛОГОПАТОЛОГІЯ, -ї, ж. Розлад мовлення . [Те саме, що ЛОГОПАТІЯ].	<i>логопатія</i> – <i>логопатія</i> , <i>мед.</i> -	<i>логопатія</i> -
<i>дисфонія</i>	-	ДИСФОНІЯ, -ї, ж. 1. Загальний термін для позначення будь-якої лінгвістичної дисфункції. 2. Те саме, що афазія [Розлад голосу, його слабкість, хрипкість, дрижання (внаслідок захворювань гортані)]	-	-
<i>афонія</i>	<i>афонія</i>	АФОНІЯ, -ї, ж. Втрата голосу, беззвучність [відсутність] його (внаслідок захворювання гортані або ураження нервової системи).	-	<i>афонія</i> – <i>афонія</i>
<i>брадилалія</i> = <i>брадифразія</i>	- -	БРАДИЛАЛІЯ, -ї, ж., <i>мед.</i> Уповільнення мови [мовлення]. БРАДИФРАЗІЯ, -ї, ж. Уповільненість мовлення . [Те саме, що брадилалія]	- -	- -
<i>тахілалія</i> = <i>тахіфразія</i>	<i>тахілалія</i> <i>тахіфразія</i>	ТАХІЛАЛІЯ, -ї, ж. Порушення мовлення, яке характеризується вираженим багатослів'ям або [Ø] різко пришвидшеним його темпом. ТАХІФРАЗІЯ, -ї, ж. Те саме, що тахілалія.	-	-
<i>заїкання</i> // <i>логоневроз</i>	<i>заїкання</i> <i>логоневроз</i>	ЗАЇКАННЯ, -я, с. Мовна вада, що виявляється у мимовільному повторенні окремих звуків, складів або в затримці їх вимовлення [внаслідок судомовленневого апарату] ЛОГОНЕВРОЗ, -у, ч., <i>мед.</i> Розлад мовної функції людини (перев. дітей), що настає внаслідок невротичного стану особи. [Те саме, що ЗАЇКАННЯ]	<i>заикание</i> – <i>заїкання</i> ; <i>заїкуватість</i> (мовленнева вада) -	<i>заикание</i> – <i>заїкуватість</i> <i>логоневроз</i> – <i>логоневроз</i>

1	2	3	4	5
<i>недорікуватість // дислалія / дизартрія / ринолалія = гугнявість</i>	<i>недорікуватість - дизартрія - гугнявість</i>	НЕДОРІКУВАТИСТЬ, -тості, ж. Властивість за знач. недорікуватий 1. НЕДОРІКУВАТИЙ, -а, -е. 1. Який має дефект мови, що полягає у невмінні правильно й чітко вимовляти деякі звуки, слова, або який просто неправильно й нечітко вимовляє звуки, слова. ДИСЛАЛІЯ, -ї, ж., мед. Розлад мови; виявляється в порушенні вимови звуків [при нормальному слуху] ДИЗАРТРІЯ, -ї, ж. Нерозбірлива мова [внаслідок порушення інервації мовленнєвого апарату] РИНОЛАЛІЯ, -ї, ж. Те саме, що гугнявість ГУГНЯВІСТЬ, -вості, ж. Патологічна зміна тембру голосу та перекручена [спотворена] вимова звуків мови.	<i>косноязычие –недорікуватість, недомовність - - - -</i>	- - дизартрія – дизартрія - гнусá- вость – гугня- вість,
<i>алалія = дисфазія = слухонімота</i>	<i>алалія - -</i>	АЛАЛІЯ, -ї, ж. Відсутність чи обмеження [недорозвиток] мови у дітей з нормальним слухом внаслідок недорозвинення або ушкодження мовних ділянок кори великих півкуль головного мозку. ДИСФАЗІЯ, -ї, ж., мед. Розлад мови без порушення логічності мислення [Те саме, що АЛАЛІЯ] СЛУХОНІМОТА́, -и, ж. Затримка формування мовлення в дитини при непорушеному слуху [Те саме, що АЛАЛІЯ]	- - -	<i>алалія – алалія - -</i>
<i>афазія = розпад мовлення</i>	<i>афазія -</i>	АФАЗІЯ, -ї, ж., мед. Повна або часткова втрата здатності [Ø] мовлення внаслідок ураження мовних центрів кори головного мозку. Амнестична / Вербальна / Моторна / Номінативна Оптична / Сенсорна / Синтаксична / Слухова / Субкортикальна / Тотальна / Травматична / Транскортикальна афазія -	<i>афазія – афазія, мед. -</i>	<i>афазія – афазія</i>
<i>дислексія</i>	-	ДИСЛЕКСІЯ, -ї, ж., мед. Нездатність навчитися читати [Порушення процесу читання, яке виявляється у спотворенні звуковимови, побуквенному читанні тощо] Набута / Пряма / Фонологічна	-	-
<i>дисграфія</i>	-	ДИСГРАФІЯ, -ї, ж., мед. Нездатність правильно писати або виражатися через письмо [Порушення процесу письма, яке виявляється у спотворенні чи заміні букв, порушенні злитного написання тощо] спричинена ушкодженням головного мозку.	-	-

Отже, загальномовні словники повно подають логопедичні терміни з іншомовним коренем, які поширилися за межі наукового обігу і фактично є загальноновживаними: *логопедія, логопед, логопат, логопатія = логопатологія*; терміни (на означення порушень мовлення), які мають національне коріння і теж є загальноновживаними (хоча як терміни деякі з них уже неактуальні): *заїкання, гугнявість, недорікуватість*; неповно репрезентують вузькоспеціальні терміни (що, проте, не є недоліком загальномовних словників), однак роблять це несистемно. Зокрема, з порушень мовлення одного рівня класифікації словники обрали переважно лише *алалію, афазію, афонію*.

ВТСУМ пропонує всі терміни, проте тлумачення й ремаркування подекуди є некоректними (див., зокрема, тлумачення термінів *дислексія, дисфонія*, синоніми *алалія, дисфазія, слухонімота; заїкання, логоневроз*). Непослідовно подано форми порушень (не наведено форми *алалії (моторна, сенсорна)*, натомість *афазія* представлена всіма формами). Зазначимо, що одиниці ЛТ переважно означені ремаркою *мед.*, що пов'язано з порівняно недавнім виокремленням логопедії як самостійної науки.

Щодо енциклопедичних та довідкових джерел, то в цій статті простежимо лише наявність / відсутність уже аналізованих термінів у декількох із них. У ПС та УРЕС, лише дотичних до логопедії, спостерігаємо тенденцію в кодифікації терміноодиниць на означення явищ одного порядку: так само, як і в загальномовних словниках, перевагу надано одиницям із заперечним префіксом *a-*, які означають *відсутність функції*, та майже ігноровано терміни із префіксом *дис-*, *диз-*, що означають *часткові порушення*.

Загальноновживану лексему *недорікуватість* уже не згадують як термін, що є логічним (крім *косноязычие* в російському виданні 1970 р. [ДС]), а от у виданні 1982 р. [ПС] непродуктивний термін українського походження *гугнявість* ще подано як основний, а тепер поширений запозичений *ринолалія* – як синонім; у виданні 2003 р. [СП] не подано застарілий запозичений термін *дисфазія*, проте наведено застарілий, але питомий український *слухонімота*.

Термін	Українські довідкові видання				Російські довідкові видання	
	ПС 1982	УРЕС 1987	ПДЛ 1988	СП 2003	ДС 1970	СЛ 2002
<i>логопедія</i>	+	+	+	+	+	+
<i>логопед</i>	-	-	-	+	+	-
<i>логопат</i>	-	-	+	+	-	-
<i>логопатія</i> = <i>логопатологія</i>	+	-	+	+	+	+
<i>дисфонія</i>	-	-	+	+	+	+
<i>афонія</i>	+	+	+	+	+	+
<i>брадилалія</i> = <i>брадифразія</i>	-	-	+	+	-	+
<i>тахіталія</i> = <i>тахіфразія</i>	-	-	+	+	+	+
<i>заїкання</i> // <i>логоневроз</i>	-	+	+	+	+	+
<i>недорікуватість</i> //	-	-	-	-	+	-
<i>дислалія</i> /	-	-	+	+	+	+
<i>дизартрія</i> /	-	-	+	+	+	+
<i>ринолалія</i> =	+	-	+	-	+	+
<i>гугнявість</i>	+	-	+	-	+	-
<i>алалія</i> =	+	+	+	+	+	+
<i>дисфазія</i> =	-	-	-	-	-	-
<i>слухонімота</i>	-	-	-	+	-	-
<i>афазія</i> =	-	+	+	+	+	+
<i>розпад мовлення</i>	-	-	-	-	-	-
<i>дислексія</i>	-	-	+	+	+	+
<i>дисграфія</i>	-	-	+	+	+	+

Наступним етапом дослідження буде детальний аналіз представлення ЛТ у загальнотематичних та спеціалізованих виданнях – довідниках, енциклопедіях, галузевих термінологічних словниках зі спеціальної педагогіки, психології, медицини тощо з погляду репрезентативності, способу тлумачення, додаткових відомостей, відбиття системних зв'язків всередині логопедичної терміносистеми, суміжних терміносистем та літературної української мови. Зазначимо, що термінологічних словників української ЛТ немає. Логопедичні терміни, зафіксовані у словнику зі спеціальної педагогіки [СП], подекуди різняться із термінами в законодавчих документах (напр., *логопат* в офіційній документації не вживають, натомість уведено термін *дитина з порушеннями мовлення*).

Кодифікація терміносистем – це насамперед створення єдиного державного стандарту, який урахуватиме й міжнародні вимоги до термінів. Так, українська ЛТ, яка тісно пов'язана з

* Термін *ринолалія* подано у статті *гугнявість*.

** Термін подано з посиланням на статтю *гугнявість*.

медичною, має не суперечити засадам Міжнародної класифікації хвороб Всесвітньої організації охорони здоров'я десятого перегляду, що є обов'язковою для країн – членів ВООЗ із 1993 р. [5], водночас не слід нівелювати національних джерел логопедичної термінології. Ця стаття – тільки один із перших кроків випрацювання засад лінгвістичного вдосконалення ЛТ, тобто систематизації, кодифікації, впорядкування, уніфікації та стандартизації, а також нормування термінології.

ВТСУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.slovnuk.net/>; З – Кондратенко В. Заїкання: феноменологія та основні напрями реабілітації: Навч. посібник для вищих навчальних закладів / Кондратенко В., Ломоносов В. – К.: КНТ, 2006. – 70 с.; ЗУ – Закони України [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>; ДС – Дефектологический словарь / под ред. А. И. Дьячкова. – М.: Изд-во «Педагогика», 1970. – 504 с.; ДКМР – Манько Н. В. Діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей раннього віку : Науково-метод. посібник / Н. В. Манько. – К.: КНТ, 2008. – 256 с.; ОП – Онлайн-перекладач [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.prolingoffice.com/page.aspx?l=28>; Орф – Орфографічний словник української мови (Словники України on-line) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>; ПДЛ – Практикум по дошкольной логопедии [Текст]: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности «Педагогика и психология (дошк.)» / под ред. В. И. Селиверстова. – М.: Просвещение, 1988. – 222 с.; ПС – Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.; РУС – Русско-украинский словарь: В 3-х т. / [Редкол.: И. К. Белодед (председатель) и др.] 3-е изд. – К.: Глав. ред. УСЭ, 1988. – Т. 1–3; СЛ – Поваляева, М. А. Справочник логопеда / М. А. Поваляева. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2002. – 448 с.; СП – Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / за ред. В. І. Бондаря. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.; ТПСЛ – Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць / під. ред. В. І. Бондаря – К.: Актуальна освіта, 2006. – Вип. 3. – 148 с.; УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник / [Редкол.: Ф. С. Бабичев (гол. ред.), А. Ф. Денисов, І. О. Дзевєрін, Ю. Ю. Кондуфор та ін.]. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1987. – У 3-х т.

1. Місник Н. Про «стан здоров'я» мови медицини / Н. Місник, Л. Симоненко // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політ.» – 2002. – № 453 – С.262–269. 2. Тищенко О. М. Конотативність у термінології / О. Тищенко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – Вип. IV. – Київ, КНЕУ, 2001. – С. 101–103. 3. Іваницький Р. В. Лексикографічні аспекти нормалізації термінів (на матеріалі німецьких, англійських, українських та російських термінологічних одиниць): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Р. В. Іваницький. – Львів, 1995. – 20 с. 4. Тищенко, В., Індексція польсько-, російсько- та україномовної логопедичної термінології / Тищенко В., Лалаєва Р., Сурованець Ю. // Лексикографічний бюлетень. – 2004. – №10. – С. 41–51. 5. Кодифікація норми / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 240. 6. Логопедия: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Дефектология» / Л. С. Волкова, Р. И. Лалаева и др. / под. ред. Л. С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.